

cüme etmiştir (İstanbul 2006). Eserin *Hil-yetü'l-evliya'* ile birlikte yapılmış bir tercümesi daha bulunmaktadır (trc. Said Aykut v.dğr., *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, I-VI, İstanbul 1995).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *Şifatu's-şafve* (nşr. Mahmûd Fâhûrî – M. Revvâs Kal'at), Beyrut 1399/1979; a.mlf., *Telbîsü l-bîtis* (nşr. Seyyid el-Cümeîlî), Beyrut 1414/1994, s. 202 vd.; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XXI, 368; Sâlihîyye, *el-Mu'cemû's-şâmil*, II, 97-98.

DİLAVER GÜREER

SİFFİN SAVAŞI

(وقعة صفين)

Halife Hz. Ali ile
Muâviye b. Ebû Süfyan arasında
yapılan savaş
(37/657).

Hiz. Ali'nin Suriye valiliğine tayin ettiği Sehl b. Huneyf'in Suriye'ye girişini engelleyen eski vali Muâviye b. Ebû Süfyan, Hz. Osman'ın Dimaşk'a gönderilen kanlı gömleğini caminin minberine astırıp halktan onun kanını dava etmek için biat aldı. Hz. Ali'nin kendisini itaate davet etmek için gönderdiği elçiyi cevapsız geri döndürdü ve Hz. Osman'ın katillerinin öldürülmesi dışında hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini bildirdi. Muâviye'nin isyan etmek konusunda ısrarlı olduğunu gören Hz. Ali onunla mücadele hazırlıklarına başladı. Ancak bu sırada Osman'ın katillerini cezalandırmak isteyen Hz. Âişe, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah'ın öncülük ettiği grup ortaya çıkınca önce onlarla uğraşmak zorunda kaldı (bk. CEMEL VAK'ASI).

Cemel Vak'ası'ndan sonra Kûfe'ye dönen Hz. Ali, Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi kendisine biata davet etmek üzere Muâviye'ye gönderdi (Receb 36 / Ocak 657). Muâviye elçiyi üç dört ay oyaladıktan sonra yine red cevabı verdi, ayrıca Hz. Ali'yi isyancıların suç ortağı olmakla itham edip Osman'ın kanını dava edeceğini tekrarladı. Kûfe'ye dönen Cerîr b. Abdullah, Hz. Ali'ye Suriye halkının Muâviye ile birlikte savaşa hazır olduğunu anlattı. Muâviye bir süre sonra Hz. Ali'ye bir mektup göndererek Osman'ın katilleri kendisine teslim edilirse biat edeceğini, aksi takdirde savaşacağını bildirdi. Mektupta yazılanların duyulması üzerine Medine'de Mescid-i Nebvî'yi dolduranların hep birden, "Osman'ın katilleri bizi!" diye bağırarak zikredilmektedir (Nasr b. Müzâhim, s. 86). Savaşın kaçınılmaz hale geldiğini gören Hz. Ali Mısır, Kûfe ve Basra valilerine haber gön-

derip hazırlanmalarını emretti. Muâviye, Hz. Ali'nin yola çıktığını öğrenince 36 yılı sonlarında (Mayıs-Haziran 657) ordusuyla birlikte Irak istikametinde yürüdü. Rakkalılar'a kurdurduğu köprü vasıtasıyla Fırat nehrini geçen Hz. Ali, iki tarafın öncü birliklerinin karşı karşıya geldiğini öğrenince Eşter'i yardıma gönderdi. Öncü birliklerine ulaştığında kumandayı üstlenmesini, çatışmayı çıkaran taraf olmamasını, ancak düşmanı yakından takip etmesini emretti.

İki tarafın orduları 36 yılı Zilhicce ayının ilk günlerinde (Mayıs 657 sonları) savaşın yapıldığı bölgeye ulaştı. Daha önce gelen Muâviye kuvvetleri, ordugâh olarak Roma devrinden kalan tarihî şehrin harabeleri civarında geniş bir düzlüğü seçip Fırat'a ulaşan tek yolu tutmuştu. Hz. Ali ordusunun su almasına izin verilmemesi üzerine başlayan çatışmalar Hz. Ali taraftarlarının üstünlüğüyle sona erdi. Suriye ordusunun sudan faydalanmasına izin verilmesini emreden Hz. Ali ardından savaş yerine geldi, elçileri vasıtasıyla Muâviye'yi kendisine biata çağırıldı. Ancak Muâviye bu teklifi yine reddetti; Ali'nin Hz. Osman'ın öldürülmesine göz yumduğu ve katillerini ordusunda barındırdığı iddiasını tekrarlayarak katiller teslim edilmediği takdirde savaştan başka bir şeyi kabul etmeyeceğini bildirdi. Onun bu ısrarı yüzünden görüşmelerden sonuç alınamadı. Neticede Rakka ile Balis arasında Fırat nehrinin sağ kıyısında yer alan Sıffin ovasında iki taraf arasında çatışmalar başladı. Toplu savaştan çekinildiği için iki taraftan meşhur kumandanlar emirlerindeki piyade ve süvari birliklerinin başında birbirleriyle savaşıyorlardı. Bu kısmî çatışmalar zilhicce ayının sonuna kadar devam etti.

Muharrem 37'de (19 Haziran – 18 Temmuz 657) iki taraf arasında ateşkes yapıldı ve barış arzusuyla elçilik heyetleri teâtişi başladı. Hz. Ali, Muâviye'yi itaate çağırarak için ikinci bir heyet gönderdi. Ancak Muâviye eski iddiasını tekrarlayarak katiller kendilerine verilmedikçe itaat etmeyeceğini bildirdi (a.g.e., s. 190; Taberî, V, 5-6). Bunun ardından gönderdiği bir heyetle katillerin kendisine teslim edilmesini, Hz. Ali'nin halifeliği terketmesini ve müslümanların şûra ile başlarına bir emir seçmelerini teklif etti (Nasr b. Müzâhim, s. 200; Taberî, V, 7). Böylece katiller teslim edilse bile Hz. Ali'ye biat etmeyeceğini bildirmiş oldu. Bu durumda anlaşma ihtimali ortadan kalktı ve muharrem ayından sonra taraflar savaş hazırlığına başladı.

Hiz. Ali askerlerine çatışmayı başlatan taraf olmamaları, kaçanları ve yaralıları öldürmemeleri, evlerine girmemeleri, kadınlara asla dokunmamaları tâlimatını verdikten sonra gönderdiği bir kişiyle Muâviye'yi bir defa daha isyandan vazgeçmeye çağırdı. Teklif kabul edilmedi ve safer ayının ilk günü (19 Temmuz 657) çatışmalar başladı. Çeşitli kabilelere ait birlikler altı gün boyunca savaş alanına çıkarak birbirleriyle savaştılar. Nihayet Hz. Ali askerini toplu taarruz için hazırladı. İki gün daha şiddetli çatışmalar meydana geldi. Son çatışmalar sırasında Ammâr b. Yâsir, Muâviye'nin askerleri tarafından şehid edildi. "Ammâr'ı isyancı bir topluluk öldürecek" meâlindeki hadisi (Müslim, "Fiten", 72-73) Muâviye ordusunda da bilenler bulunduğu için bu durumun onları olumsuz yönde etkilediği zikredilmiştir. Hz. Ali'nin ordusu aynı gün isyancı birliklere karşı kesin bir üstünlük sağladı, hatta Muâviye'nin çadırına kadar yaklaştı. Bu sırada Hz. Ali'nin Muâviye'yi mübârezeyle davet ettiği, ancak onun bunu göze alamadığı belirtilmektedir (Nasr b. Müzâhim, s. 274-276; Dîneverî, s. 170-171).

Gittikçe şiddetlenen ve sabaha kadar devam eden çatışmalar, savaşın şiddeti dolayısıyla "leyletü'l-harîr" diye isimlendirilen 9-10 Safer 37 (27-28 Temmuz 657) Cuma sabahına kadar sürdü. Cuma günü Hz. Ali, âsilere son darbeyi indirmek niyetiyle Eşter'i kalabalık birliklerin başında taarruzla görevlendirdi. Eşter başarılı bir taarruz gerçekleştirmiş, savaşı kazanmaya çok yaklaşmıştı. Ancak Muâviye'nin danışmanı Amr b. Âs, ihtilâfın Kur'an'ın hakemliği ışığında çözülmesi teklifini gündeme getirerek bu sırada kaçmayı düşündüğü söylenen Muâviye ve ordusunu yenilgiden kurtardı. Teklifi uygulamaya koyan Muâviye, askerlerine Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takıp karşı tarafı Kur'an'ın hükmüne çağırmalarını emretti. Bunun üzerine Suriyeli askerler mushafı mızraklarının ucuna takarak, "Ey Iraklılar! Artık savaşı bırakalım, aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun" diye bağırma-ya başladılar. Ayrıca büyük Şam mushafı da askerlerin mızraklarının ucunda havaya kaldırıldı.

Bu teklif, savaştan yorulmuş ve çoğu aynı zamanda akrabaları olan dindaşlarına kılıç çekmekte tereddüt eden Hz. Ali'nin ordusundaki askerleri birbirine düşürdü. Büyük bir kısmı, bilhassa kurrâ savaşın derhal durdurulmasını istedi. Hz. Ali onlara bunun bir savaş hilesi olduğunu, Muâviye'nin Kur'an'ın hükmüne uymak de-

ğil kendi bütünlüklerini bozmak amacıyla bu işe giriştiğini söyleyip savaşa devam etmelerini istedi. Fakat savaşın durdurulmasını isteyen askerler onu dinlemedikleri gibi savaşı durdurmadığı takdirde kendisini Muâviye'ye teslim etmek veya öldürmekle tehdit ettiler. Bunun üzerine Hz. Ali savaşı durdurmak zorunda kaldı. Ardından halifeye karşı direnenlerden Eş'as b. Kays karşı tarafın niyetini öğrenmek için onların yanına gitti. Muâviye de maksatlarının aralarındaki anlaşmazlığı Kur'an'ın hakemliğine başvurmak suretiyle çözmek olduğunu söyledi. Buna göre iki tarafı temsil etmek üzere seçilecek iki hakem halifelik meselesini Kur'an'ın hükmüne uygun olarak çözecekti.

Muâviye taraftarları hakem olarak Amr b. Âs'ı seçtiler. Hz. Ali ise bunun için Abdullah b. Abbas'ı veya Mâlik b. Hâris el-Eşter'i düşünüyordu. Ancak başta Eş'as b. Kays olmak üzere onu tahkimi kabule zorlayanlar bu defa Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den başkasının hakemliğini kabul etmemekte direndiler. Hz. Ali bu isteklerini de kabul etmek zorunda kaldı. Ardından iki taraf arasında hakemlerin uyacağı kuralların belirlendiği metin (tahkimnâme) hazırlandı. İki tarafın verilecek hükmü uymayı taahhüt ettiği metne göre bir araya gelecek iki hakem halifelik meselesini Kur'an'a, Kur'an'da bir hüküm bulamazlarsa sünnete başvurarak âdilâne çözecekti (13 veya 17 Sâfer 37 / 31 Temmuz veya 4 Ağustos 657). Bu sırada Hz. Ali'nin ordusunda yeni bir bölünme ortaya çıktı. Eş'as b. Kays tahkimnâmeyi okurken Temimliler'den bazıları "İlâ hükmü illâ lillâh" sözüyle halifelik meselesinin iki hakemin takdirine bırakılmasına itiraz etti. Çoğu Temim kabilesinden yaklaşık 12.000 asker Kûfe'ye dönüş sırasında ordudan ayrılarak Kûfe yakınındaki Harûrâ'ya çekildi ve ilk Hâricî zümresini oluşturdu.

Tahkimnâmenin imzalanmasından sonra taraflar iki gün içinde ölülerini defnettiler. Hz. Ali ordusuyla Kûfe'ye, Muâviye de Suriye'ye dönüş emrini verdi. İki ordunun savaş alanına gelişinden itibaren yaklaşık üç ay (genel kabule göre 110 gün) geçmişti. İki ordunun mevcuduyla ilgili olarak 50.000 ile 150.000 arasında değişen rakamlar verilmektedir. Umumi temayül her iki tarafın 90.000 civarında askere sahip olduğu şeklindedir. İki taraf da on binlerce kayıp vermiştir. Abartılı bulunmakla birlikte kaynaklarda 70.000 civarında müslümanın öldüğü zikredilir. Cemel Vak'ası'ndan sonra ikinci iç savaş olan Sıffin Savaşı, İslâm toplumunun geleceğini en çok etkileyen olay-

lardan biridir. Erken dönemlerden itibaren bu savaş hakkında müstakil eserler yazılmıştır (bir liste için bk. *Eİ²* [İng.], IX, 555-556). Sıffin, İslâm tarihi ve mezhepler tarihinin yanı sıra katılanların durumu açısından kelâm ilminin de en önemli meselelerinden biri olmuştur (aş.bk.).

Kaynaklarda hakemlerin görüşmesi konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Görüşme yeri olarak Dûmetülcendel ve Ezruh bazan iki ayrı yer, bazan Dûmetülcendel'deki Ezruh şeklinde tek yer olarak gösterilmektedir. Bir kısım araştırmacılar bu rivayetlerden hakemlerin önce Dûmetülcendel'de, ardından Ezruh'ta iki defa toplandıkları sonucunu çıkarmıştır (Watt, s. 16; *DİA*, II, 374). Buna göre ilk toplantılarını Ramazan 37 (Şubat 658) tarihinde Dûmetülcendel'de yapan iki hakem Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğüne dair bir karar aldı ve Şaban 38'de (Ocak 659) Ezruh'ta tekrar buluşmak üzere ayrıldı. İkinci toplantıda yaptıkları uzun görüşmelerde Hz. Ali ile Muâviye'nin bu işin dışında tutulmasını ve şûra tarafından bir başkasının halife seçilmesini kararlaştırdılar. Bu karar önce Ebû Mûsâ tarafından açıklandı; ancak Amr b. Âs alınan kararın aksine yine hileye başvurup Muâviye'yi halife tayin ettiğini bildirdi. Ebû Mûsâ'nın aldatıldığını söylemesi bir işe yaramadı. Mes'ûdî'nin naklettiği bir rivayete göre ise iki hakem aldıkları kararı açıklamadan birbirinden ayrılmış, Suriye'ye ulaşan Amr b. Âs Muâviye'nin tehdidi karşısında onu halife ilân etmiştir (*Mürûcû'z-zehab*, II, 411-412). Toplantının Ezruh'ta yapıldığını bildiren rivayetlerin daha eski olmasından hareket eden bazı araştırmacılar toplantının bir defa ve Ezruh'ta yapıldığını kabul ederler (Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 42; *İA*, IV, 444).

Wellhausen ve P. Hitti gibi şarkiyatçılar ve Hudaî Bey, Hasan İbrâhim Hasan, Yûsuf el-İş gibi çağdaş İslâm tarihçileri toplantının, iki hakemin Hz. Ali ile Muâviye'nin uzaklaştırılıp şûra tarafından bir başkasının halife seçilmesi kararını almasıyla sona erdiğini, bu kararın ardından hakemlerin birbirinden ayrıldığını, dolayısıyla Amr b. Âs'ın Ebû Mûsâ'yı aldatarak Muâviye'yi halife tayin ettiğini açıklamasıyla ilgili bilgilerin sonradan uydurulduğunu kabul ederler. Sonuç olarak Hakem Vak'ası ihtilâfî çözmek yerine işi daha karmaşık hale getirdi. Durumu lehine değerlendirmek isteyen Muâviye'nin kendisini Suriye'de halife ilân etmesiyle İslâm toplumu ikiye bölündü. Ardından iki taraf yeni bir mücade-

le için tekrar hazırlıklara başladı. Bu arada Hâricîler de isyanlarını devam ettirdiler.

BİBLİYOGRAFYA :

Nasr b. Müzâhim, *Vak'atü Sıffin* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1401/1981; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 32, 258-265; Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 191-197; Belâzûrî, *Ensâb* (Zekkâr), I, 65-131; Dîneverî, *el-Ahbarü't-tuvâl*, s. 155-202; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 183-190; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 561-575; V, 1-93; İbn A'sem el-Küfî, *el-Fütûh* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1412/1992, I, 136-444; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), II, 381-412; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), V, 100-133; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), I, 157-158; II, 554-556; III, 47; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 276-326; İbn Dihiye el-Kelbî, *İ'lâmü'n-nasrî'l-mübîn fi'l-mufâdâle beyne ehley Sıffin* (nşr. Muhammed Emahzûn), Beyrut 1998, s. 45-156; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğ* (M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Kahire 1385/1965, III, 202-215; IV, 13-32; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XX, 100-160; Zehabî, *el-İber*, I, 38-43; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 253-278; İbn Hacer, *el-İşâbe* (nşr. Ali M. Bicâvî), Beyrut 1992, III, 258-265; IV, 566; Hudaî, *Muâhâdât: Ömeviyye*, II, 51-52, 60-75; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 35-44; a.mlf., *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1989, s. 1-20; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetü'l-kübâra*, Kahire 1973, II, 56-107; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 14-18; Hasan İbrâhîm, *İslâm Tarihi*, II, 41-52; Yûsuf el-İş, *ed-Devletü'l-Ömeviyye*, Dimaşk 1985, s. 101-120; Münîr M. el-Gadbân, *Muâviye b. Ebî Süfyan*, Dimaşk 1410/1989, s. 178-224; İrfan Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara 1990, s. 141-159; P. K. Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1995, I, 278-279; Adem Apak, *İslâm Siyaseti Geleneğinde Amr b. el-Âs*, Ankara 2001, s. 132-187; Ali M. es-Sallâbî, *Muâviye b. Ebî Süfyan*, Beyrut 1427/2006, s. 97-140; M. Hinds, "The Siffin Arbitration Agreement", *JSS*, XVII (1972), s. 93-128; Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikisi Dergisi*, sy. 1, Konya 2004, s. 33-68; Ali Yenice, "Hz. Ali-Muaviye İhtilafının Sahnesi: Sıffin'de Muaviye Safının Biyografik Analizi", *MÜTAD*, sy. 18 (2005), s. 7-11; H. Lammens, "Ezruh", *İA*, IV, 443-444; Fr. Buhl, "Sıffin", a.e., X, 551-554; M. Lecker, "Sıffin", *Eİ²* (İng.), IX, 552-556; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ali", *DİA*, II, 373-374.

İSMAIL YİĞİT

□ KELÂM. Müslümanların Sıffin'de karşı karşıya gelmesi, çok sayıda kişinin ölmesi, savaşın sonunda çözüm olarak öngörülen Hakem Vak'ası'nın meseleyi daha da karışık hale getirmesi bazı kelâm tartışmalarının ortaya çıkmasına yol açmış, bu yönüyle olay ilk dönemlerden itibaren kelâm kaynaklarında yer almaya başlamıştır. Esas itibarıyla siyasî karakter taşıyan Sıffin Savaşı ve Hakem Vak'ası iman-küfür sınırı, kader ve irade hürriyeti gibi önemli inanç konularının tartışılmasına, ayrıca Hâricîler adıyla bir fırkanın doğmasına yol aç-